

Peter FEDORČÁK

Mesto, vojna a jezuiti: pôsobenie jezuitov v Košiciach počas stavovských povstaní

Abstract: The city, war and Jesuits: Jesuit's mission in Košice during the anti-Habsburg uprisings

The study sets as its objective to characterize three lines of force majeure – Habsburgs, Church and rebels, which met in Košice during the anti-Habsburg uprisings, and to present a cultural, religious and power struggle of Košice during that time (1604–1711). The contacts between Jesuits and the city of Košice started in 1563 with the visit of Jesuits from Trnava and in 1582 of Antonio Possevino and continued by the mission of Peter Pázmány (1601) and two murdered Jesuits (1619) to the foundation of the College and University in the middle of 17th century. The last two uprisings (in 1680s respectively 1700s) represented only the pause in the process of Recatholisation of the city.

Key words: Hungary – Slovakia – Košice – early modern period – Jesuits – Anti-Habsburg uprisings – recatholisation – counter-reformation

---

V roku 1732 vydal košický jezuita Ján Krstiteľ Teršťanský dielo *Cassovia vetus ac nova*.¹ Podľa vlastnej optiky dejín rozdelil dejiny Košíc na obdobie pred príchodom jezuitov do mesta a po ňom. „Jezuitské obdobie“ dejín Košíc nepriamo označil za nové Košice, pretransformované podľa predstáv jezuitov. V danom období, dvadsať rokov po potlačení posledného stavovského povstania² a rok po vydaní *Resolutio Carolina*,³ bol v Uhorsku potlačený stavovský a náboženský odpor voči vláde

---

1 [Joannes Babtista TERSZTYÁNSZKY], *Cassovia vetus ac nova chronologice proposita*, Cassoviae 1732, 186 s.

2 Obdobie protihabsburských stavovských povstaní, ktoré trvalo od roku 1604 do roku 1711, bolo ukončené Satmárskym mierom po povstaní Františka II. Rákociho (Rákóczi). Povstanie bolo neúspešné pri dosiahnutí politických cieľov, aj keď povstalci okrem niektorých vodcov v exile získali milosť, pretože sa posilnila centralizácia a vláda domu Hasburgovcov nad Uhorskom. Vojtech DANGL, *Slovensko vo víre stavovských povstaní*, Bratislava 1986, s. 191.

3 *Resolutio Carolina* bol dekrét cisára a uhorského kráľa Karola VI. (ako uhorský kráľ Karol III.), ktorý stanovil rozsah náboženských slobôd pre uhorských protestantov. Náboženská prax aj spoločenský život, ako bola otázka zmiešaných manželstiev, možností uplatnenia v politickej správe, obmedzení

Habsburgovcov. Teršťanského to prirodzene viedlo k optimizmu, no vývoj v poslednej tretine 18. storočia (myšlienky osvietenstva a zrušenie Spoločnosti Ježišovej) ukázali, že nie vo všetkých konfliktoch dokázali jezuiti zvíťaziť. No pri pohľade na koniec 17. storočia je pochopiteľné, že Teršťanský pokladal jezuitskú misiu v Košiciach za úspešnú.

Obdobie 17. storočia bolo v dejinách Uhorska vyplnené troma hlavnými konfliktmi – vojenským konfliktom s Osmanskou ríšou, politicko-vojenským konfliktom s Habsburgovcami a ich dvorom, a náboženským konfliktom medzi kresťanskými denomináciami (predovšetkým medzi katolíkmi, evanjelikmi augsburského vyznania a kalvínmi – popri existencii ďalších náboženských konfliktov, napríklad medzi novovzniknutou Gréckokatolíckou cirkvou v severovýchodnom Uhorsku a pravoslávnyimi respektíve kalvínmi).

Konflikt s Osmanskou ríšou, ktorý má svoj pôvod v 14. storočí a súvisel s obranou južnej hranice Uhorska, sa po bitke pri Moháči v roku 1526 a obsadení Budína Turkami v roku 1541 priamo dotýkal aj severovýchodného Uhorska,⁴ pre ktoré sa v novoveku používal termín Horné Uhorsko. Košice sa stali regionálnym vojenským centrom protitureckej obrany a sídlom Hornouhorského kapitanátu.

Politický konflikt uhorských stavov s vládou Habsburgovcov vyústil v rokoch 1604–1711 do piatich protihabsburských stavovských povstaní. Vodcovia povstaní v Košiciach (po presune zo Sedmohradska do Uhorska) vytvorili z Košíc hlavné sídlo a centrum povstania v Uhorsku. Súčasťou tohto konfliktu bolo aj neúspešné Vešeléniho sprisahanie pomenované podľa hornouhorského kapitána a neskoršieho palatína Františka Vešeléniho (Wesselényi). Sprisahanie malo svoju silnú základňu a podporu aj medzi hornouhorskými magnátmi.

V Košiciach sa presadila reformácia už v 30. rokoch 16. storočia a v nasledujúcej dekáde bola v Košiciach podobne ako v ostatných kráľovských mestách Horného Uhorska potvrdená spoločným vyhlásením protestantského vierovyznania (1549, *Confessio Pentapolitana*).⁵ Podoba reformácie v Košiciach prechádzala vývojom, ktorého súčasťou

pre stavbu cirkevných budov či pre protestantských duchovných a ich vzťahy ku katolíckej cirkvi boli upravené na základe uvedeného dekrétu a pretrvali do Tolerančného patentu Jozefa II. z roku 1781. Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001, s. 15.

4 Barnabas GUITMAN, *A felső-magyarországi városszövetség és a török a XVI. század derekán*, in: Zsuzsanna Újváry (ed.), *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, Pilicsaba 2013, s. 91–92.

5 *Confessio Pentapolitana*, vierovyznanie piatich hornouhorských slobodných kráľovských miest (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov, Sabinov), bolo prijaté v roku 1549 v reakcii na rozhodnutie uhorského snemu a uhorskej cirkevnej vrchnosti reprezentovanej ostrihomským arcibiskupom v predchádzajúcom období nasmerované proti radikálnejšej reformácii širenej v Uhorsku hlavne novokrstencami. Prijaté vierovyznanie malo zabrániť prešetrovaniu náboženskej situácie v mestách Pentapolitany katolíckymi vizitátormi, preto sa zameriavalo hlavne na potvrdenie teologických téz,

bol konflikt luteránskeho a kalvínskeho smeru. Do 70. rokov 17. storočia v meste dominovali z politických dôvodov evanjelici, pretože prevažne nemecké predstavenstvo mesta preferovalo luteranizmus. Po etablovaní sa katolíckych inštitúcií v Košiciach v polovici 17. storočia, ale aj v predchádzajúcom polstoročí násilnej, respektíve misijnej rekatolizácie, ktorej súčasťou boli aj jezuiti, sa Košice stali miestom stretu – náboženského boja medzi evanjelikmi, kalvínmi a katolíkmi. Jeho výsledok korešpondoval s výsledkom politického a vojenského konfliktu viedenského dvora s protihabsburskou opozíciou, Sedmohradskom a Osmanskou ríšou. Po roku 1711 Habsburgovci definitívne získali vládu nad Košicami a Horným Uhorskom. Zároveň došlo k víťazstvu rekatolizácie v Košiciach.

Vďaka priaznivým okolnostiam sa Košice v stredoveku stali hospodárskym centrom Horného Uhorska. Kvôli tomu bol záujem (v stredoveku a ešte viac v ranom novoveku) umiestniť v Košiciach štátne hospodárske, vojenské a cirkevné úrady.⁶ Záujem o kontrolu nad mestom mala tiež stoličná šľachta aj vodcovia protihabsburských povstaní. V prvej polovici 17. storočia mali zároveň vo svojich rukách vládu v Sedmohradsku a z titulu sedmohradských kniežat sa usilovali o pripojenie časti Horného Uhorska vrátane Košíc k Sedmohradsku. Samotné mesto a jeho reprezentácia mali v tomto prípade pomerne malý manévrovací priestor pre zachovanie svojej autonómie a tento priestor sa stále zužoval. Zároveň je potrebné spomenúť, že to boli hlavne reprezentanti záujmov stoličnej šľachty, ktorá bola dlhodobo, no osobitne počas stavovských povstaní, v ostrom a otvorenom konflikte s mestskou samosprávou. Povstania a ich vodcovia pritom pomáhali stoličnej šľachte presadiť sa na úkor kráľovských miest (a v samotných mestách, osobitne v Košiciach) pričom kráľovské úrady, politickí predstavitelia Uhorska ako palatín či ostrihomský arcibiskup stáli v tomto spore spolu s kráľom na strane kráľovských miest. Z toho vyplývala aj nejednoznačná podpora protihabsburských (stavovských) povstaní, ktoré mešťania kráľovských miest v Hornom Uhorsku dobrovoľne či vynútené podporovali s cieľom dosiahnuť len partikulárne ciele, ktoré mali vytýčené vo vzťahu k centrálnej vláde Habsburgovcov.⁷

Pôsobenie jezuitov v Košiciach preto vnímame ako súčasť širšieho konfliktu o ovládnutie mesta. Tento konflikt bol sprevádzaný ozbrojeným stretom, ktorý mal vážne dôsledky aj na fungovanie ich misie v rokoch 1604–1711. Misijné pôsobenie jezuitov

---

pre ktoré boli kritizovaní a prenasledovaní novokrstenci. Bolo formulované tak, aby bolo v súlade s katolíckou náukou a aby si získalo schválenie štátnych a cirkevných autorít, čo sa po krátkom čase aj stalo. Ondrej R. HALAGA, *Spoločenstvá miest na Slovensku*, in: Richard Marsina (ed.), *Vývoj správy miest na Slovensku*, Martin 1984, s. 51–67.

6 Ondrej R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, Historický časopis 4, 1956, č. 4, s. 523.

7 István H. NÉMETH, *Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav?*, Forum historiae 2, 2008, č. 1. Dostupné online na URL: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Nemeth.pdf>, [cit. 15. 2. 2017].

v Košiciach, ktoré v podstate vyplňajú prvú polovicu 17. storočia, bolo od začiatku spojené s vojenskými záležitosťami. Jezuiti, ktorí mali najprv oficiálne možnosť pôsobiť len medzi vojakmi cisárskej posádky v Košiciach, boli v pozícii posádkových vojenských kaplánov. Ochranu im poskytoval hornouhorský kapitán. V jeho košickom sídle, v kráľovskom dome, mali ubytovanie aj možnosť využívať kaplnku. Spomínaná kaplnka tvorila v meste jediný sakrálny priestor, ktorý dlhodobejšie slúžil pre katolícku obradu.

Skúmané obdobie rozdeľujeme na dve charakterovo odlišné etapy. Počiatky, ktoré mali podobu prípravného obdobia, siahali do prvej polovice 17. storočia. Prvé tri protihabsburské povstania, Štefana Bočkaja (1604–1606), Gabriela Betlena (1619–1622, s priamymi dôsledkami do roku 1629) a Juraja Rákociho (1644–1645, s vládou v Košiciach do roku 1648), sa skončili víťazstvom stavovskej opozície. Jezuiti v tomto období pôsobili v Košiciach len misijne a s malým počtom osôb. Napriek tomu sa pripravovala materiálová a právna základňa pre neskoršie vytvorenie kolégia. K tomu došlo v polovici 17. storočia. V 50. rokoch 17. storočia vybuodovali jezuiti v Košiciach komplex budov a ústavov, ktorý sa stal trvalou základňou ich pôsobenia v meste. Dve povstania v zostávajúcom skúmanom období, povstanie Imricha Tököliho (Košice ovládal v rokoch 1682–1685) a Františka II. Rákociho (s vládou v Košiciach 1704–1711) predstavovali krátke intermezzo, ktoré napriek materiálovým stratám nie je porovnateľné s dôsledkami prvých troch povstaní. Po skončení týchto povstaní sa jezuiti vrátili do Košíc prakticky okamžite po obsadení mesta cisárskym vojskom, nadviazali na predchádzajúcu činnosť a obnovili chod kolégia.⁸

Jezuiti v Košiciach v rokoch 1563–1604 a aktivita Petra Pázmaňa

Jezuiti sa do kontaktu s Košicami dostali krátko po príchode do Uhorska v roku 1561. Kolégium v Trnave dostalo majetky zaniknutého benediktínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom, v tesnej blízkosti mesta. V roku 1563 navštívili Košice, aby si tento právny nárok uplatnili, no neúspešne. Svoju rolu zohrala aj skutočnosť, že o tieto majetky

⁸ Kontakty jezuitov s Košicami a ich pôsobenie je možné tiež rozdeliť do niekoľkých charakteristických období od príchodu trnavských jezuitov kvôli majetkom v susedstve Košíc v 60. rokoch 16. storočia, cez pobyt pápežského diplomata Antonia Possevina v rokoch 1583–1584, krátke misijné pôsobenie pri cisárskej posádke na začiatku 17. storočia pred a po odobratí kostola protestantom v roku 1604, jezuitskú misiu v rokoch 1613–1619 ukončenú zavraždením jezuitov, založenie kolégia a univerzity v polovici 17. storočia až po pôsobenie jezuitov v Košiciach medzi povstaním Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho v rokoch 1686–1704.

susediace s košickým chotárom mal záujem aj mestský magistrát. Vtedy sa prvýkrát uvažovalo o založení kolégia, ak sa na to vytvorí vhodná príležitosť.⁹

Druhým zaznamenaným kontaktom jezuitov s Košicami bol pobyt Antónia Possevino v rokoch 1583–1584. Vo svojej korešpondencii tiež navrhoval vytvorenie kolégia a dôvodom bol práve význam mesta pre tento región. Possevino, ktorý komunikoval s cisárom Rudolfom II. (ako uhorský kráľ Rudolf I.) aj poľským kráľom Štefanom Bátorym, mal byť mediátorom rokovaní, ktoré tu prebiehali a týkali sa Salmárkej stolice. Vyjadril nespokojnosť nad tým, že v úrade hornouhorskeho kapitána bol protestant Johann Rueber, ktorý potlačil katolicizmus v Košiciach. Navrhoval, aby bol nahradený katolíkom Nogarolom, čo sa stalo v roku 1584 po Rueberovej smrti.¹⁰

Do kontaktu s košickým prostredím sa jezuiti dostali znovu na prelome 16. a 17. storočia, keď pôsobili v Kláštore pod Znievom a zároveň aj v Sedmohradsku. Horné Uhorsko bolo tranzitným a misijným priestorom medzi ich domami.¹¹ V tomto období (1601)¹² bola v Košiciach založená misia pri cisárskej posádke. Bola tvorená dvoma členmi rádu a pôsobil tu aj Peter Pázmaň, neskorší ostrihomský arcibiskup a významná osobnosť rekatolizácie Uhorska. Pázmaň tu bol po dobu približne 14–15 mesiacov v pozícii maďarského kazateľa a spovedníka novovymenovaného hornouhorskeho kapitána Ferdinanda Gonzagu. Bola to zároveň jeho prvá skúsenosť s pastoračnou činnosťou. Jezuitov si vyžiadal Gonzaga a spolu s ním a s jeho početnou rodinou prišli vo februári 1601 do Košíc po poštovej ceste z Viedne cez Bratislavu, Považie a Levoču. Okrem Pázmaňa s Gonzagom cestoval aj Ján Fuller spolu s ďalšími jezuitmi, ktorí pokračovali do Sedmohradska.¹³

Jezuitská misia bola úzko spojená s pôsobením Gonzagu v Košiciach a bola podobne krátka ako jeho zotrvanie v úrade. Gonzaga bol nespokojný so svojím pôsobiskom a po krátkom čase žiadal o presunutie. Bol odhodlaný odísť napriek prehováraniu zo strany cisára Rudolfa II. a neprijal ani iné navrhované posty, či už v Sedmohradsku alebo pri velení vojsk v prebiehajúcej 15-ročnej vojne s Osmanskou ríšou. Nie je známe, či sa stretol v Košiciach s problémami, ale po krátkom čase bol ku Gonzagovi eskortovaný vojenský oddiel pre jeho vlastnú ochranu, čo však nemusí súvisieť priamo s košickým prostredím. Gonzaga prišiel iniciatívne s návrhom na odobratie košického farskeho kostola miestnym protestantom, ale aj keď na to získal súhlas od arcivojvodu Mateja, z neznámych príčin tento plán, o ktorom vedel aj Pázmaň, neuskutočnil. Kým prvý rok (1601) prebehol

9 Emil KRAPKA – Vojtech MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, Cambridge, Ont. 1990, s. 47.

10 John DONNELLY, *Antonio Possevino, S.J. as Papal Mediator between Emperor Rudolf II and King Stephan Bathory*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 69, 2000, č. 137, s. 24–26.

11 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 44.

12 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525.

13 Miklós ÖRY, *Péter Pázmány in Kaschau*, *Ungarn-Jahrbuch* 7, 1976, s. 73, 77, 82.

pokojne, na jeho konci sa situácia z neznámych príčin zhoršila a práve vtedy Gonzaga požiadal o uvoľnenie z úradu. Samotný Pázmaň vo svojom liste z 31. decembra 1601, ktorý adresoval priamo generálnemu predstavenému (Klaudio Acquaviva) v Ríme, neprejavil nadšenie z pôsobenia v Košiciach a radšej by si želal pokojnejšie prostredie. Bol však ochotný zostať v Košiciach tak dlho, ako bude trvať Gonzagova služba v úrade. Dúfal však, že čoskoro skončí a predpokladal, že bude odvolaný, keď skončí zima. Pázmaň odišiel z Košíc pravdepodobne o niekoľko mesiacov skôr ako Gonzaga, už v máji 1602, a na žiadosť rakúskeho provinciála jezuitov Alfonza Carilla sa presunul do Kláštora pod Znievom, kde sa zotavoval z vysilenia či zdravotných problémov.¹⁴

Dvaja jezuitskí misionári bývali v kráľovskom dome, ktoré bolo Gonzagovým sídlom. Ján Fuller mal v Košiciach určenie nemeckého kazateľa. Po pol roku svojho pobytu v Košiciach ochorel a bol v lekárskej opatere, potom sa liečil v Kláštore pod Znievom a v máji 1602 zomrel vo Viedni. Pastorácia jezuitov v Košiciach tak stála z väčšej časti na Pázmaňovi. Spolu s ním bol v Košiciach pravdepodobne aj Gonzagov taliansky kaplán. V Košiciach neboli žiadni katolícki kňazi a pastorácii sa tam nevenovali ani jágerský biskup, ani kanonici Jágerskej kapituly. Gonzaga spomenul Rudolfovi II., že katolíci by mohli dostať aspoň kaplnku sv. Michala.¹⁵

Jezuiti mali pastoráciu orientovanú misijne a venovali sa hlavne kázaniu. Pázmaň kázal po maďarsky každú nedeľu, vo sviatok a niekedy aj cez týždeň, vždy dopoludnia (popoludní kázal po nemecky Fuller). Podľa správ jezuitov si to získalo pozornosť aj nekatolíkov, ktorí sa zúčastňovali na týchto kázaniach napriek nevôli protestantských pastorov. Zachovala sa zmienka v liste generálneho predstaveného jezuitov Klaudia Acquavivu rektorovi Dobokaiovi z roku 1602, podľa ktorej sa Pázmaň v Košiciach preslávil práve svojimi kázňami a aj vďaka tomu si získal pozornosť vyššieho uhorského kléru. Súdiac podľa materiálov jezuitskej proveniencie (výročné správy) sa vďaka príkladu Gonzagu a práci misionárov po niekoľkých desaťročiach vyspovedal veľký počet ľudí a boli prijaté ďalšie katolícke sviatosti vrátane eucharistie a pomazania chorých. Podľa výročnej správy z roku 1601 konvertovalo na katolicizmus sedem protestantov a bola pokrstená jedna žena moslimského vierovyznania. Istý protestantský učiteľ často navštevoval výučbu katolíckeho náboženstva a neodradili ho ani nepríjemnosti, ktoré mal zo strany protestantských duchovných aj magistrátu. Okrem toho jezuiti dávali aj ignaciánske exercície, ktoré pri malom počte kňazov zrejme absolvovali laici z Košíc a okolia. Boli to pravdepodobne prvé ignaciánske exercície na tomto území.¹⁶

14 Tamže, s. 77, 85.

15 Tamže, s. 82, 86.

16 Tamže, s. 79, 86.

Pázmaň sa nedostal do kontroverzie alebo verejnej dišputy s miestnymi kazateľmi, ale je zmienka, že mal jeden takýto rozhovor s nemenovaným pastorom, ktorý ním chcel zistiť, či jezuiti okrem breviára preštudovali aj niečo iné. Pázmaň si vtedy všimol hlavne vzťahy a rozdiely medzi evanjelikmi a. v. a kalvínmi, čo neskôr využíval vo svojej publikačnej činnosti. Obidve denominácie reprezentované vzdelanými kazateľmi a pastormi si vymieňali názory na teologické otázky verejne aj prostredníctvom tlačенých kontroverzií. Pázmaň z nich neskôr obsahovo vo svojich prácach čerpal. Okrem iného tu bola samozrejme dobrá znalosť kalvínskeho vierovyznania, ktoré poznal zo svojho rodinného prostredia.¹⁷

O usadení sa jezuitov v Košiciach a o prípadnom založení kolégia sa medzi jezuitmi uvažovalo dlhšie, ale Pázmaň mal niekoľkomesačnú skúsenosť a možnosť vidieť reálnu situáciu v Košiciach. Aj keď sa o tom, ako sám spomína, intenzívne rozprával s Gonzagom a poslal do Ríma aj usmernenie, za akých okolností by sa to mohlo stať, skutočnosť odrážala stručná informácia z *Litterae annuae* z roku 1601, že „aj keď už mnohí mysleli na založenie kolégia v Košiciach, nekatolícke obyvateľstvo sa tomu veľmi stavalo na odpor“. Po desiatich mesiacoch pobytu v Košiciach Pázmaň žiadal svojho generálneho predstaviteľa, aby bol z Uhorska preložený.¹⁸ Myšlienka na usadenie sa jezuitov v Košiciach pretrvala a už na začiatku roku 1603, menej ako rok po odchode P. Pázmaňa, požiadali jágerský biskup Štefan Suhaj (Suchai, Szuhay)¹⁹ a arcivojvoda Matej o založenie kolégia.²⁰

Prvé tri krátke kontakty jezuitov s košickým obyvateľstvom boli bezkonfliktné, aspoň nakoľko je to možné tvrdiť na základe zachovaných prameňov. V nasledujúcom období sa už jezuiti (samozrejme nie nedobrovoľne) stali súčasťou zápasu o ovládnutie mesta zo strany panovníckeho dvora a cirkevných úradov. Ani druhá jezuitská misia v Košiciach, založená v roku 1604 krátko pred začiatkom Bočkajovho povstania, nemala dlhé trvanie. Okolnosti boli pre jezuitov nanajvýš nepriaznivé, pretože jezuiti boli poverení správou farského kostola po tom, čo bol odobratý košickým protestantom. V závere 15-ročnej vojny s Osmanskou ríšou (1593–1606) sa Rudolf II. rozhodol pre vyriešenie ďalších konfliktov v Uhorsku: potlačenie stavovskej opozície, ovládnutie Sedmohradska ako pôvodne integrálnej súčasti Uhorska a potlačenie reformácie v slobodných kráľovských mestách. Po obsadení Jágru (Eger, Maďarsko) Turkami v roku 1596 sa do Košíc premiestnil jágerský biskup a Jágerská kapitula.²¹ V Košiciach z úradných povinností (pre Spišskú/

17 Tamže, s. 87.

18 Tamže, s. 93.

19 Frederik FEDERMAYER, *Erb Štefana Szuchaia*, Genealogicko – heraldický hlas 9, 1999, č. 2, s. 34–35; Ferenc GALLA, *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban (A magyar katolikus megújulás korának püspökei)*, Levéltári Közlemények 20–23, 1942–1945, s. 165.

20 M. ÓRY, *Péter Pázmány*, s. 89.

21 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525.

Košickú komoru) pôsobili aj biskupi s rezidenciami na územiach obsadených Turkami. Hornouhorský kapitán Barbiano de Belgiojoso²² dostal príkaz dosiahnuť odovzdanie farského kostola katolíkom. Stretol sa s veľkým odporom reprezentácie mesta a s ich postojom sa dajú stotožniť nálady medzi ostatným obyvateľstvom Košíc. Spor o košický kostol mal dve etapy. Prvá a kratšia sa týkala samotného odovzdania kostola. Do druhej etapy sporu patrilo materiálne zabezpečenie kostola a fary, čo už súviselo s jezuitmi a ich košickou misiou.

Na slávnostnej bohoslužbe po prevzatí kostola sa zúčastnil aj provinciál jezuitov Alfonz Carillo, ktorý cez Košice prechádzal do Sedmohradska. Bol požiadaný kapitánom, aby poslal do Košíc dvoch jezuitov. Ako dôvod pre správu prevzatej farnosti jezuitmi môžeme uviesť nedostatok diecéznych kňazov. Jezuiti podľa vlastných pravidiel nemali viesť farnosti, no v Uhorsku (a na iných misijných územiach) sa to na žiadosť cirkevných predstaviteľov nedodržiavalo. Dôvodom bol spomenutý nedostatok katolíckych kňazov (zmena nastala až po založení jezuitských škôl a seminárov, ktoré spravovali). V prospech jezuitov hovorili aj skúsenosti z účinkovania v misijnom prostredí.

Po príchode vyžiadaných jezuitov sa konflikt dostal do druhej fázy a týkal sa financovania jezuitov ako správcov košickej farnosti. Najprv ich z vlastných zdrojov podporoval Belgiojoso, no žiadal mesto, aby prezvalo túto povinnosť. Mesto to odmietalo, navyše stále financovalo pôvodných protestantských kňazov a kazateľov. Nasledovalo právne dokazovanie o tom, či ku kostolu a fare patria/patrili majetky, ktoré ukončil Belgiojoso zhabaním všetkých mestských majetkov. Ani to neprinútilo mestskú radu ustúpiť a poskytnúť jezuitom materiálnu podporu. Situáciu sa snažil vyriešiť jeden z košických mešťanov, ktorý navrhol, že bude z vlastných financií platiť jezuitov napriek tomu, že bol protestantom, ale magistrát to neakceptoval. Situácia ostala patová a jezuiti boli naďalej podporovaní Belgiojosom.²³ Tento stav trval do obsadenia mesta Bočkajovým vojskom.

Počet jezuitov za krátky čas vzrástol o ďalších troch členov. Rudolf II. ich poveril vedením mestskej školy, za čo dostal pochvalu od pápeža Klementa VIII. Pápež ocenil aj aktivitu Belgiojosa, najmä za podporu, ktorú poskytol jezuitom. Jezuiti pôsobili v Košiciach približne pol roka, zaznamenali 34 konverzií a misijne pôsobili aj v širšom okolí Košíc. Delegáti Košíc proti zásahom Belgiojosa vehementne protestovali vo Viedni aj v Prahe a napriek tomu, že mali podporu uhorských kráľovských miest a protestantskej šľachty,

22 Barbiano napísal na začiatku januára 1604 Matejovi, že v Košiciach je veľmi málo katolíkov, kanonici slúžia omše, ale chýbajú kazatelia, preto navrhol Matejovi, aby provinciál poslal do Košíc jezuitov. Mohli by využívať dominikánsky kostol a snáď by sa podarilo založiť aj kolégium. Bol si istý, že vďaka ich príkladnému životu by sa rozšíril katolicizmus v meste aj v provincii (v Hornom Uhorsku). M. ÖRY, *Péter Pázmány*, s. 85.

23 Róbert FARKAS, *A kassai kath. főgymnasium története 1657–1895*, Kassa 1895, s. 8.

boli neúspešní. Košičania preto privítali vypuknutie povstania Štefana Bočkaja v roku 1604 v Sedmohradsku. Belgiojosa, ktorého Bočkaj vytlačil zo Sedmohradska, odmietli vpustiť do mesta a začali rokovať s Bočkajom o podmienkach kapitulácie. Prioritou pre Košice bolo rešpektovanie starých privilégii a záruka, že majetok mesta a mešťanov ponechajú Bočkajovi hajdúsi bez ujmy. Krátko pred príchodom hajdúchov ku Košiciam dovolili Košičania opustiť hradby mesta jezuitom a ženám dôstojníkov. Podmienkou bolo odovzdanie kľúčov od kostolov. Sprievod, ktorý mal len slabú vojenskú ochranu a smeroval na Spišský hrad, cestou do Prešova prepadli hajdúsi a rozohnali. Jezuitom sa nakoniec podarilo dostať sa k poľsko-uhorským hraniciam. Medzitým sa hajdúsi pokúšali dostať do Košíc, ale nemeckí mešťania ich odmietali vpustiť s vysvetlením, že po vrátení kostolov a majetkov už nemajú dôvod podporovať povstanie a chcú, aby nemecká posádka ostala v meste. Zároveň požiadali hajdúchov, aby od mesta odtiahli. No proti ich vôli maďarskí mešťania vpustili hajdúchov do mesta, čoho dôsledkom bolo, že dvaja biskupi (s úradom v Košickej komore) boli uväznení, domy katolíckych mešťanov boli vyplienené a hajdúsi trýznili aj niektorých nemeckých mešťanov. Ešte pred rabovaním dohodli mešťania s hajdúchmi slobodný odchod vojenskej posádky z mesta.²⁴

V nasledujúcom roku 1605 uhorské stavy sformulovali na povstaleckých snemoch požiadavku na zákaz pôsobenia jezuitov v celom Uhorsku. Stalo sa tak na sneme v Krupine aj na provinčnom sneme v Košiciach.²⁵ Nakoniec bola zmiernená do podoby zákazu vlastníť majetky jezuitmi v snemových dekrétach z roku 1608.²⁶ V roku 1608 uhorskú korunu získal Matej II., ktorý dodržiaval predkorunovačnú dohodu s protestantskými stavmi a nepodporoval návrat jezuitov do Uhorska. Matej II. sa stal uhorským kráľom vďaka podpore protestantov, preto (aspoň v krátkodobom horizonte) nechcel na tejto dohode nič meniť. Preto bol v roku 1609 vyzvaný pápežom, aby sa zastal vyhnaných jezuitov a dosiahol vrátenie majetkov jezuitských domov.²⁷

24 Anton HARČAR, *Historický význam protireformácie v Košiciach z roku 1604*, Budapešť 1942, s. 44, 84–85.

25 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 46.

26 Táto požiadavka sa (ešte nezáväzne) objavila už vo formulácii mierovej zmluvy z Viedne z roku 1606 (čl. VIII.), ktorá ukončila Bočkajovo povstanie (Meinolf ARENS, *Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605: Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 330). Vďaka Viedenskému mieru získal Štefan Bočkaj Sedmohradsko, Turci záruku ukončenia vojny a podpísania výhodného mieru, uhorské stavy potvrdenie svojich výsad a obnovenie fungovania niektorých krajinských úradov a ich obsadenie uhorskými šľachticmi, rovnako ako vo veliteľských pozíciách a bez rozdielu vierovyznania. Privilegované obyvateľstvo a vojaci pohraničných pevností získali náboženskú slobodu s podmienkou, že to bude „bez ujmy katolíckeho náboženstva“. Ján LUKAČKA a kol., *Chronológia starších slovenských dejín*, Bratislava 2008, s. 145.

27 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 45.

Košickí mučeníci a vývoj po povstaní Gabriela Betlena

Po Bočkajovom povstaní prichádzali jezuiti do Uhorska ako misionári bez vybudovania stálej základne. Návrat do Košíc odkladali na príhodnejší čas a využili možnosť založiť kolégium v Hornom Uhorsku – v Humennom pod ochranou Juraja Drugeta. Až po niekoľkých rokoch, krátko pred povstaním Gabriela Betlena (1619–1622) boli z Humenného na pozvanie hornouhorskeho kapitána Ondreja Dóczyho vyslaní dvaja jezuiti do Košíc, aby pôsobili medzi vojakmi košickej posádky a bývali v kráľovskom dome. Po vypuknutí povstania pritiahol ku Košiciam hornouhorský magnát a veliteľ časti Betlenovho vojska Juraj Rákoci. S košickými mešťanmi sa dohodol na podmienkach vydania mesta napriek tomu, že vojenská posádka na čele s kapitánom Dóczym bola proti kapitulácii. Rákoci prisľúbil bezpečnosť všetkým obyvateľom mesta vrátane katolíkov. Po obsadení mesta boli jezuiti strážení v kráľovskom dome. Podľa dohodnutých podmienok malo trestanie obyvateľov mesta zostať v rukách mestskej rady. Nie všetci členovia mestskej rady súhlasili s tým, aby došlo k trestaniu a mučeniu kňazov a katolíkov, preto sa zástancovia potrestania katolíkov obrátili na Rákociho, aby v tom zastúpil mestskú radu. Po trýznení hladom a smädom a neúspešnom prehovaraní na konverziu umučili Rákociho vojaci dvoch jezuitov a ostrihomskeho kanonika na smrť. Košický kat telá v noci tajne hodil do žumpy. Rozdelenie mestskej society približuje ďalší vývoj. Niektoré manželky košických mešťanov žiadali, aby boli telá kňazov pochované a získali na svoju stranu aj manželku richtára. Aj keď s tým richtár nesúhlasil, mestská rada dovolila vytriahnuť telá zo žumpy, aby ich mestský kat v noci pochoval. Gabriel Betlen neskôr v roku 1620 dovolil palatínovej manželke Kataríne Forgáčovej, aby telá kňazov odviezla z Košíc na svoje rodinné majetky. Správa o smrti kňazov sa dostala do Ríma ešte v roku 1619. Udalosť bola v nasledujúcich dekádach vyšetovaná na príkaz viacerých cirkevných autorít, predovšetkým za účelom kanonizácie.²⁸

Táto udalosť silne rezonovala v jezuitskej spisbe a v dokumentoch, ktoré vznikli bezprostredne po nej. Ako príklad uvedieme darovanie kráľovského domu jezuitom na postavenie kolégia a kostola Ferdinandom III. s odôvodnením, že práve na tomto mieste boli dvaja jezuiti umučení. Podľa dobovej (aj súčasnej) jezuitskej historickej tradície umučenie troch kňazov v roku 1619 výrazne napomohlo rekatolizácii mesta v neskoršom období.²⁹ Keďže rekatolizácia bola úspešná v celom Uhorsku a Košice neboli výnimkou, jej ovplyvnenie touto udalosťou nie je možné pre nedostatok dôkazov preceňovať.

Po umučení troch katolíckych kňazov v roku 1619 sa jezuiti nevrátili do Košíc počas nasledujúcej dekády. Dôvodom bola skutočnosť, že Košice podľa Mikulovského mieru

28 Stanislav STOLÁRIK, *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*, Humenné 1995, s. 64–65.

29 Joannes Baptista AKAI, *Initia Cassoviensis Societatis Jesu ab anno 1601 ad annum circiter 1640, Cassoviae 1743*, 175 s.

(1622) aj ďalších dohôd patrili spolu so siedmimi uhorskými stolicami doživotne pod vládu Gabriela Betlena. Betlen zomrel v roku 1629 a v tom istom roku dal Ferdinand II. pokyn jágerskému biskupovi, uhorskému palatínovi a radcovi Spišskej komory, aby požiadali o umiestnenie jezuitov v Košiciach. Ich žiadosť podporil aj arcibiskup Pázmaň. V novembri 1631 prišli do Košíc dvaja jezuiti, aby tu založili misiu. Udialo sa tak na príkaz kráľa a proti vôli magistrátu mesta. Ich počet postupne rástol a pri príležitosti založenia univerzity v Trnave padlo v roku 1635 rozhodnutie založiť v Košiciach kolégium. Stalo sa tak na stretnutí Pázmaňa s palatínom, predsedom komory a predstaveným jezuitov 13. novembra 1635.³⁰ Pázmaň okamžite požiadal kráľa o umiestnenie jezuitov v kráľovskom dome (akoby na kráľovskej pôde v rámci samotného mesta), aby boli jezuiti menej závislí od rozhodnutia a vplyvu mestskej reprezentácie. Pázmaň žiadal aj o donáciu majetkov zaniknutého prepošstva v Nižnej Myšli v blízkosti Košíc. Kráľ v roku 1636 odpovedal kladne a myšliansky prepošť začal s výkupom pôvodných majetkov zo súkromných rúk. Kvôli odporu ich užívateľov sa tento proces dokončil až v roku 1643. V januári 1643 vydal Ferdinand III. donačnú listinu pre neskoršie kolégium, ktorou mu odovzdal majetky myšlianskeho prepošstva. Vtedy už aj titul a vlastnícke právo prešli definitívne na košických jezuitov.³¹ Pázmaň požiadal kráľa aj o to, aby daroval jezuitom aj kráľovský dom. V tejto veci bolo vydané rozhodnutie Ferdinandom III. až v roku 1650. V súvislosti s usadením jezuitov v Košiciach Pázmaň už v roku 1635 navrhoval, aby bola pri kolégiu založená aj akadémia.³²

Založenie jezuitského kolégia a univerzity

V roku 1644 Juraj I. Rákoci už ako sedmohradské knieža začal s ťažením do Uhorska proti Ferdinandovi III. a v Uhorsku inicioval tretie protihabsburské povstanie. Počas neho, keď obsadil Košice, sa vyhrotil konflikt medzi evanjelikmi a kalvínmi. Katolíci ostávali v úzadí, pretože boli najmenšou denomináciou v meste, a jezuiti museli Košice opustiť. Rákoci proti vôli evanjelikov presadil, aby mali v meste priestor na bohoslužby aj kalvíni. Na základe mierovej zmluvy podpísanej v Linci v roku 1645 ostali Košice v rukách Rákociho

30 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL), fond Magyar Kamara Archívuma, E152, Acta Jesuitica (ďalej AJ), fascikel 10, fólia 413–414, 392–393.

31 Majetok prešiel na rektora košického kolégia. Keďže kolégium bolo založené až v 50. rokoch 17. storočia, pod pojmom kolégium sa tu myslí rezidencia. Peter SEDLÁK, *Život a dielo biskupa Benedikta Kišdyho – zakladateľa Košickej univerzity*, in: Týž (ed.), 340. výročie kráľovského potvrdenia Košickej univerzity, Prešov 2000, s. 24.

32 Juraj DOLINSKÝ, *Počiatky jezuitského školstva v Košiciach a na území dnešnej Košickej arcidiecézy*, in: P. Sedlák (ed.), 340. výročie kráľovského potvrdenia Košickej univerzity, Prešov 2000, s. 17; O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525–526.

až do jeho smrti v roku 1648, kedy sa Košice vrátili do kráľovských rúk. Na uhorskom sneme v roku 1647 uhorské stavy prikázali Košiciam, aby poskytli náboženskú slobodu kalvínom aj katolíkom a umožnili im postaviť si svoje cirkevné a školské budovy. Košice, ktoré nerešpektovali podmienky mieru v Linci a odmietali akceptovať aj rozhodnutie snemu, sa podriadili až pod nátlakom štátnych úradov. Katolíkom a kalvínom vyhradili pozemok na stavbu kostola. Kalvíni postavili kostol, ale katolíci sa rozhodli radšej počkať na vrátenie (z pohľadu katolíckej stránky) farského kostola.³³

Po povstaní Juraja Rákociho nastala výrazná zmena v náboženskej situácii v Košiciach. Vplyv kalvínskej šľachty, no ešte viac výsledky Lineckého mieru a tlak štátnej moci na jeho dodržiavanie, prinútil košických evanjelikov uvoľniť pozície neluteránskym konfesiam, čo využili najmä katolíci. V polovici 17. storočia sa tu opätovne usadila Jágerská kapitula, po sto rokoch sa do mesta vrátili františkáni a svoju činnosť obnovili aj jezuiti.³⁴ Pôvodne (oficiálne) homogénne náboženské prostredie v meste, v ktorom bolo úradne akceptované len verejné slávenie evanjelických bohoslužieb sa po viac ako storočí zmenilo na heterogénne, ktoré na krátky čas viedlo k súťaživosti medzi konfesiami. Tento stav trval až do obdobia násilnej rekatolizácie v Uhorsku, rámcovaný približne dekadou 1671–1681.

V tomto období, v 50. rokoch 17. storočia, rozvinuli jezuiti najväčšiu činnosť, keď založili viacero inštitúcií až po univerzitu (1657). Ich kolégium, ktoré zastrešovalo všetky spravované ústavy, efektívne pokračovalo v rekatolizácii mesta aj Horného Uhorska s výnimkou období, keď bolo mesto obsadené kuruckými povstaleckými vojskami Imricha Tököliho v 80. rokoch 17. storočia, a Františka II. Rákociho na začiatku 18. storočia. Rozhodnutie založiť Košickú univerzitu bolo motivované rekatolizáciou a jej klerickým a laickým aspektom. Laický mal pôsobiť na široké vrstvy (hlavne šľachtické) prostredníctvom vzdelania. Klerický sa orientoval na výchovu kňazského dorastu.

Napriek dôležitosti Košickej univerzity bolo jej založenie dielom jágerského biskupa Benedikta Kisdyho. Jezuitský provinciál vo Viedni rovnako ako viedenský kráľovský dvor nepodporili hneď jej založenie dosiahnutím kráľovskej afirmácie. Aby fungovanie jezuitov a samotnej univerzity bolo čo najmenej závislé od zasahovania iných cirkevných úradov, tak sa pre väčšiu úspešnosť rekatolizácie Kisdy vzdal akýchkoľvek majetkových a cirkevnoprávnych práv a dohľadu nad univerzitou, a to na úkor svojich nástupcov v úrade jágerského biskupa.³⁵ Nešlo pritom o ojedinelý akt, ale o v novoveku bežnú prax.

33 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525–526.

34 P. SEDLÁK, *Život a dielo biskupa Benedikta Kisdyho*, s. 21; O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 526; J. DOLINSKÝ, *Počiatky jezuitského školstva*, s. 16.

35 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 527.

Aj keď mala univerzita nadregionálny dosah (jej primárnym účelom bola rekatolizácia okolitých krajov/stolíc najmä Horného Uhorska), výrazne ovplyvnila aj mesto.³⁶

V 50. a 60. rokoch 17. storočia sa jezuiti pri rekatolizácii museli spoliehať hlavne na vlastnú aktivitu. K násilnému odoberaniu kostolov a presadzovaniu katolicizmu v Košiciach tak ako v iných mestách Horného Uhorska došlo až v 70. rokoch 17. storočia za vlády Leopolda I. Dovtedy sa však jezuitom podarilo obrátiť na katolícku vieru časť košického obyvateľstva. Úspešnosť misijnej činnosti košických jezuitov je možné pozorovať aj na počte povolaní do jezuitskej rehole z Košíc. V roku 1658 do noviciátu vstúpilo až 8 študentov Košickej univerzity (z toho boli šiesti rétori, teda absolventi akademického gymnázia). Celkovo spomedzi študentov jezuitských škôl v Uhorsku do noviciátu vstúpilo najviac študentov z Košíc (33), kým z Trnavskej univerzity sa hlásilo o tretinu menej záujemcov.³⁷ Signifikantný je pomerne vysoký počet novicov z Košíc už z roku 1658.

Povstanie Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho

Kým prvé tri povstania zastihli jezuitov v Košiciach ako misionárov (so statusom domu ako misie, najnižšieho článku v rámci hierarchie jezuitských domov), komplex ústavov vybudovaný v polovici 17. storočia zasiahli ďalšie dve povstania, ktoré mohli ohroziť jeho majetkovú základňu a spôsobiť veľké škody.³⁸

Opis ovládnutia Košíc Imrichom Tökölim bol zaznamenaný v správe z 19. augusta 1682. Tento dokument spolu so správou rektora košického kolégia Mikuláša Hrabovského o majetkoch a celkovom stave kolégia v roku 1682 vznikol z dôvodu núteného odchodu jezuitov z Košíc na základe Tököliho rozhodnutia. Jezuiti odovzdali archív jednému z kanonikov Jágerskej kapituly a najdôležitejšie písomnosti týkajúce sa fundácií kolégia a držby zálohovaných majetkov uschovali na chóre kostola. Autor správy, jezuita z košického kolégia, v nej opisuje, ako na sviatok Nanebovzatia Panny Márie 15. augusta 1682 povstalci získali Košice. Mesto bolo Tökölimu odovzdané po tom, ako ho od 21. júla

36 I. H. NÉMETH, *Šľachta v mestách*; O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 527.

37 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 96.

38 Posledným dvom povstaniam sa vo veľkej miere venoval aj Teršťanský. Do stredu pozornosti pre svojich čitateľov postavil udalosti súvisiace s povstaním Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho. Podrobnejšie popísal škody, ktoré spôsobili Tököliho vojaci kolégiu a stavebné úpravy po Tököliho povstaní a tiež po požiari v roku 1701. V súvislosti s tým opísal interiér aj exteriér jezuitského kostola. Najviac pozornosti venoval udalostiam počas povstania Františka II. Rákociho a komplikovanému odchodu jezuitov z Košíc. Detailne opisoval vyjednávania respektíve obštrukcie pri zrušení kolégia, pretože jezuiti dúfali v Rákociho blahosklonnosť. Teršťanský v tejto súvislosti uviedol aj doslovné znenie troch Rákociho listov z roku 1706, ako aj jeho inštrukcie týkajúce sa jezuitov a majetku zrušeného kolégia. [J. B. TERSZTYÁNSZKY], *Cassovia vetus*, s. 111–156.

so svojím vojskom a s tureckými oddielmi 26 dní obliehal. Pri vstupe do mesta ho pri bráne s ostatnými osobnosťami Košíc vítal aj rektor kolégia. V správe je poznamenané, že rektor bol k tomu donútený okolnosťami. Do hodiny bolo kolégium vizitované Tököliho komisármi. Zároveň sa začali jednania s mestskou radou o poplatku, ktorý mali zaplatiť všetci obyvatelia, nielen mešťania. Tököli najprv navrhol sumu 60 000 zlatých, ktorú sa mestskej rade podarilo znížiť na 30 000 zlatých. Povstalci pohrozili vydrancovaním Košíc Turkami, ak sa suma rýchlo nevyzbiera. Nasledovalo búrlivé stretnutie na radnici, na ktorom mešťania inzultovali prokurátora kolégia zodpovedného za jeho financie. Dôvodom bola požiadavka magistrátu, aby kolégium zložilo svoj podiel vo výške 5 000 zlatých. Jezuiti uviedli, že majú len 2 400 zlatých a ostatné financie môžu získať len predajom mobiliára kolégia.³⁹

Tököli sa pred rektorom kolégia nevyjadril o ďalšom osude jezuitov v Košiciach, kým sa nevyzbierala požadovaná suma. Až keď sa rektor prostredníctvom katolíckych šľachticov v jeho okruhu dostal k nemu, dozvedel sa, že jezuiti musia opustiť kolégium a mesto. Nesmeli si so sebou zobrať nič, čo patrilo kolégiu a pred odchodom bola ich batožina skontrolovaná pred budovou kapitanátu. Napriek tomu sa im podarilo odnieť 200 zlatých,⁴⁰ z ktorých si na ceste kupovali jedlo. Z mesta boli odvedení spolu s „Nemcami“ až k poľským hraniciam. Budovy kolégia boli po ich odchode vyplienené kurucmi aj niektorými mešťanmi a košickými obyvateľmi.⁴¹

Jezuiti sa do Košíc vrátili už v roku 1686 a pokračovali vo svojej činnosti až do roku 1704, keď bolo mesto opätovne obsadené kurucmi počas protihabsburského povstania Františka II. Rákociho. K odchodu jezuitov nedošlo okamžite, ale predchádzali tomu dlhé vyjednávania. Protestantský element bol v Rákociho povstaní silne prítomný, aj keď sa v porovnaní s predchádzajúcimi povstaniami oslabil. Na povstaleckom sečianskom sneme v roku 1706 neboli prijaté všetky požiadavky protestantov z toho dôvodu, že aj medzi povstalcami existovala významná časť katolíkov. Obavy z rozporov v povstaleckom tábore boli jedným z dôvodov, pre ktoré Rákoci odmietal radikálnejšie návrhy. Ďalším bolo spojenectvo s Ludovítom XIV., o ktoré nechcel prísť vinou protikatolíckej aktivity povstalcov. Protestanti v jeho vojsku však trvali na vyhostení jezuitov z obsadeného územia. Rákoci dovolil jezuitom vystúpiť z rádu (tzv. separácia) a vyhnúť sa odchodu.

39 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14406, fascikel 1, fólia 183–188.

40 Boli to peniaze z fondov dvoch kongregácií pri kolégiu, ktoré so sebou vzali ich prézesi. Všetku ostatnú hotovosť odovzdali do zbierky vrátane časti výnosu z držby Jelšavského panstva, ktorú mali pôvodne presunúť jezuitom v Satmári. MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14406, fascikel 1, fólia 185, 187. Peter FEDORČÁK, *Jelšavské panstvo v jezuitských rukách: K príčinám a dôvodom vlastníctva Jelšavy košickým jezuitským kolégiom*, in: Diana Duchoňová – Anna Fundárková (edd.), *Hrady a hradné panstvá na Slovensku: dejiny, majitelia, prostredie*, Bratislava 2016, s. 69–81.

41 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14411, fascikel 12, fólia 110–111.

Ich odchod mal byť pokojný, nenásilný, podľa okolností s vojenskou ochranou. Majetok sa mal uchrániť pre potreby konfederácie (povstaleckej podoby nového uhorského štátu pod Rákociho vládou). Spomedzi košických jezuitov štrnásti využili túto možnosť, pričom košické kolégium sa malo stať podľa Rákociho plánov centrom všetkých „separovaných“ jezuitov z obsadeného územia. Organizáciou odchodu košických jezuitov Rákoci poveril Ladislava Sentivániho, katolíka a ich podporovateľa.⁴² Ďalším ústupkom zo strany Rákociho pre košických jezuitov bola možnosť osamostatnenia sa od rakúskej provincie a uznania konfederácie ako podmienky zachovania jezuitského rádu v Uhorsku. Túto možnosť však jezuiti odmietli. Na začiatku roku 1707 boli s definitívnou platnosťou donútení opustiť mesto, ale bolo im umožnené vytvoriť inventár aj jeho odpisy, ktoré si odniesli so sebou. Z Košíc odišli 17. januára 1707 v počte 23 osôb. Už skôr bolo kolégiu odobraté myšlianske prepošstvo, preto tí jezuiti, ktorým bolo dovolené za spomenutých podmienok ostať, prišli o materiálne zabezpečenie. Rákoci im preto vydal niektoré porcie obilia.⁴³ Mesto počas Rákociho povstania strádalo, hlavne v jeho závere, keď bolo jeho hospodárstvo zruinované zásobovaním armády a infláciou, ktorú spôsobili nehodnotné Rákociho mince razené v Košiciach. Navyše počas povstania postihla Košice niekoľkokrát morová epidémia, ktorá trvala aj po jeho skončení (1704, 1707, 1711, 1712).⁴⁴

Do Košíc sa jezuiti vrátili hneď po skončení povstania a obnovili v celom rozsahu svoju predchádzajúcu činnosť. Oprieť sa už mohli výraznejšie o pomoc štátnych úradov, ktoré v období vlády cisára Karola VI. (ako uhorský kráľ Karol III.) a Márie Terézie naplňali koncept byrokratickej podoby centralizácie aj rekatolizácie v krajine aj v meste.

Problematika autonómie univerzity a vzťahy s mestom

V jezuitskom kolégiu v Košiciach sa prelínala mecenášska činnosť prohabsburskej šľachty z Horného Uhorska s deštruktívnou aktivitou protihabsburskej opozície. Kolégium spolu s kostolom bolo pomerne rýchlo dobudované krátko pred Tököliho povstaním vďaka starej matke Františka II. Rákociho, Žofii Bátoriovej, ktorá bola v kostole spolu so svojím synom Františkom I. Rákocim pochovaná.⁴⁵ Činnosť jezuitov v Košiciach likvidoval nielen jej vnuk na začiatku 18. storočia, ale v príbuzenstve aj Imrich Tököli, jej zať a manžel vdovy po Františkovi I. Rákocim, Heleny Zrínskej. Nové okolnosti a rekatolizácia spôsobili, že František II. Rákoci ako vodca posledného povstania, ktoré tiež malo za cieľ reštauráciu

42 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14409, fascikel 7, fólia 85.

43 [J. B. TERSZTYÁNSZKY], *Cassovia vetus*, s. 111–156; Jozef DUCHOŇ, *František II. Rákoci a jeho Košice*, Košice 2005, s. 43–47.

44 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 534.

45 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14406, fascikel 1, fólia 177.

náboženských pomerov v prospech protestantov, bol katolíkom vychovaným jezuitmi. Práve preto odchod jezuitov z Košíc trval počas tohto povstania najdlhšie.

O negatívnej podobe vzťahu mesta s jezuitmi sa stretávame pri otázke súdnej autonómie univerzity. Konflikt, ktorý sa týkal jurisdikcie mesta nad univerzitnými študentmi, mal konfesionálny a stavovský charakter. Panovník, cisár Leopold I. v Zlatej bule z roku 1660 konfirmujúcej založenie univerzity v Košiciach, vyňal profesorov a študentov univerzity spod právomocí mestského súdu. Osobitná kráľovská ochrana sa týkala aj majetkových záležitostí univerzity. Aj keď išlo o bežnú súčasť každej univerzity, vytvorenie ďalšej právnej exempcie v meste oslabovalo jurisdikciu a právomoci mestského magistrátu. Okrem toho mesto čelilo transformácii, ktorá ho menila na centrum štátnych úradov a svoje záujmy tu presadzovala aj šľachta, ktorá takisto trvala na svojej nezávislosti od mestských úradov a jeho súdnictva.⁴⁶

Incident z roku 1660, ktorý sa stal ešte pred confirmáciou univerzity Leopoldom I., ukazuje na existenciu súdnej autonómie univerzity pred jej oficiálnym vyhlásením samotným cisárom. Mesiac pred vydaním Zlatej buly boli na príkaz košického richtára uväznení študenti univerzity. Na protest rektora univerzity požiadal kráľovský úradník mesto o ich vydanie s napomenutím, aby sa v budúcnosti vyhlo podobným „*neprístojnosťiam*“. Ďalším dokladom o vzťahu mesta k jezuitom je korešpondencia Košíc s Trnavou, kde bola jezuitská univerzita založená už v roku 1635. V roku 1692 sa trnavskí študenti dopustili ťažkých previnení a trnavská mestská rada pokladala trvanie na akademickej súdnej autonómii za porušenie svojich starých privilégií. Požiadala o pomoc Košice, ktoré jej svoju odpoveď zaslali listom z 26. mája 1692. Košickí predstavitelia najprv vyslovili sústrasť s Trnavou, že má „*nepríjemnosti s jezuitmi*“. V liste ďalej realisticky uviedli, že sa vyhýbajú narušiť privilégiá a slobody jezuitského kolégia, pretože sa chcú vyhnúť „*zlým následkom*“. Potvrdili, že univerzita žiadala mesto o uznanie súdnej autonómie, ktoré však nebolo podľa ich slov zatiaľ potrebné, pretože sa tu študenti doposiaľ nedopustili ťažkého previnenia. Aby však podporili Trnavu v obrane svojich práv nakoniec dodali, že ak by košickí študenti spáchali vážny zločin, mesto by nedovolilo, aby boli porušené jeho staré privilégiá. Vzťah jezuitov (a univerzity) a mesta v tejto záležitosti ilustruje aj snaha rektorov univerzity (a zároveň jezuitského kolégia) obracať sa o pomoc na kráľovských alebo miestnych stoličných úradníkov. Týkalo sa to najmä výberu akademického sudcu a prísediacich, ktorí by súdili študentov. Rektor najprv navrhoval hornouhorského kapitána, ktorý mal tiež v meste právo meča, neskoršie to boli podžupaní Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice. Za prísediacich mali byť vyberaní vzdelanci s titulom z niektorej akadémie/univerzity, čím sa mal okrem iného tiež eliminovať možný vplyv

46 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 529; I. H. NÉMETH, *Šľachta v mestách*.

mesta na rozhodovanie akademického súdu. Snahou rektorov bolo, aby bol akademický súd čo najviac odlišený a nezávislý od mestského súdu, a to aj po personálnej stránke. Rektori chceli navyše zabrániť tomu, aby študentov univerzity, ktorí boli v drvivej väčšine šľachtického pôvodu, súdili mešťania. Zároveň požadovali, aby študenti boli prípadne držaní v čestnej väzbe a nie vo väzení spolu s neštudentmi.⁴⁷

Oproti Trnave, ktorá bola vďaka prítomnosti úradu ostrihomského arcibiskupa katolíckym mestom, no mala mnoho sporov s univerzitou, ktoré musel riešiť až panovník, vzťah Košíc k univerzite a jezuitskému kolégiu vôbec bol korektný. Nepoznáme ani podobné prípady vyhrotených konfliktných situácií, aké existovali napríklad v Trnave.⁴⁸ Postupom času sa odmietavý postoj reprezentantov a obyvateľstva Košíc menil smerom k akceptácii. Bolo to ovplyvnené úspešnou rekatolizáciou, postupným akceptovaním vlády a centralizácie zo strany Habsburgovcov, pomerne rýchlou transformáciou Košíc počas 18. storočia, ktorá ich otvárala a vďaka prílevu obyvateľstva aj menila. Po zrušení jezuitskej rehole a zmene univerzity na akadémiu to bolo práve mesto, ktoré bolo poverené Máriou Teréziou, aby prostredníctvom svojho zástupcu dohliadlo na hnutelný a nehnuteľný majetok a na jeho inventarizáciu. V nasledujúcom období (19. storočie) sa magistrát snažil o prinavrátenie statusu univerzity pre miestnu akadémiu.⁴⁹ Po skončení posledného protihabsburského povstania nastal posun vo vnímaní jezuitov a ich univerzity, ktorá jezuitov v meste najvýraznejšie reprezentovala.⁵⁰

---

47 Posun vo vzťahu medzi mestom a jezuitmi/univerzitou nastal až v 18. storočí pri riešení problematického správania univerzitných študentov v rokoch 1731 a 1745, kedy sa dohodli na vytvorení zmiešanej komisie mestskej a univerzitnej, ktorá študentov súdila. O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 529–530.

48 Ako zasahovanie do vnútorných záležitostí mesta môžeme vykladať odmietavý postoj magistrátu k žiadosti jezuitu Terstfanského spomenutého v úvode štúdie, o povolenie študovať v mestskom archíve kvôli svojej práci o dejinách mesta. Tamže, s. 530–531, 534.

49 Peter FEDORČÁK, *Continuity and University Tradition in Košice in the Period 1777–1922*, *Studia Historyczne* 56, 2013, č. 4, s. 579–586.

50 Štúdia vznikla v rámci plnenia grantových úloh: VEGA 1/0212/15: *Miesta pamäti Košíc II. (ľudia a dejiny)*.

Summary

The city, war and Jesuits: Jesuit's mission in Košice during the anti-Habsburg uprisings

The study sets as its objective to characterize three lines of force majeure, which were met in Košice during the anti-Habsburg uprisings. The study presents a cultural, religious and power struggle of Košice during uprisings (1604–1711), which always took time to reverse the achievements of the Jesuits in the city and region. Precious documents appearing deposited among the important documents includes the report about the situation in the year 1682 in Košice. The document was created during the forced departure of the Jesuits from Košice due to occupation of the city by troops of Imre Thököly. From the three parties involved in the conflict had the Jesuits with Habsburgs and Transylvania wider geopolitical objectives. The interests of the city were local and touched the ownership structure and the region of Upper Hungary. During military actions and between them is possible within Košice to pursue interests and policies of Vienna, provincial and ecclesiastical offices in the city, the Jesuits, the Municipality and the population of the Hungarian nobility and royal cities, and also the interests of Transylvania. The

activity of Jesuits in Košice was therefore the part of the wider conflict of the overwhelming the city. The conflict was accompanied by the violence with the big influence on the existence of the Jesuit's activity in Košice in the period 1604–1711. The Jesuit's mission was in fact the reality of the first half of 17th century and from beginning was connecting with military issues. Firstly, Jesuits had the permission to work with the soldiers of emperor's army seated in Košice only, were in the position of the military chaplains with the protection of the General of the province Upper Hungary. In the Royal House, his residency, they found the shelter and the only catholic sacred space in the city, a small chapel, where two of them were murdered in 1619, on the beginning of the Gabriel Bethlen's uprising. During the time, in the middle of 17th century the Jesuits used the opportunity given to them and to the Catholics generally by the results of the Peace from 1645, to start the huge activity resulted into the foundation of the College and University in a very short time, which was the basis for the Recatholisation of the city.